

Ihor Skoczylas, *Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej*, seria: *Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej*, t. 4, red. J. Kłoczowski, A. Gil, tłum. A. Gil, Lublin 2008, ss. 176.

W 2008 roku w ramach inicjatywy wydawniczej Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej z siedzibą w Lublinie ukazała się kolejna pozycja z serii *Materiały i źródła do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej*¹. Tym razem publikacja autorstwa Ihora Skoczylasa, ukraińskiego historyka, przedstawia czytelnikowi problematykę soborową w eparchii chełmskiej w XVIII wieku².

Eparchia chełmska do końca XVIII wieku stanowiła integralną część metropolii kijowskiej. Autor traktuje to władcyństwo jako *klasyczny teren badawczy dla interdyscyplinarnego konstruowania dyskursu spotkania, konfrontacji i wzajemnego przenikania dwóch modeli kulturowych – Slavia Latina i Slavia Orthodoxa – dominujących w Rzeczypospolitej i w przeciągu wielu wieków kształtujących jej oblicze* (s. 11). Natomiast na ziemiach ukraińsko-białoruskich, na terenie ówczesnej Korony Polskiej oraz WXL Autor zauważa wytworzoną swoistą kulturę pogranicza, gdzie wytworzył się trzeci czynnik: *Slavia Unita*. Swoistym stymulatorem tych przeobrażeń była instytucja soborowa, która we wschodniej eklezjologii stanowi jeden z centralnych organów zarządzania Cerkwią.

Książka składa się z dwóch merytorycznie związanych ze sobą części. Pierwsza z nich, zawierająca sześć rozdziałów powiązanych ze sobą problematycznie, dotyczy przedstawienia badań nad instytucją soborów w diecezji chełmskiej w XVII w., druga zaś część zatytułowana „Aneks” zawiera wybrane publikacje źródłowe.

Część pierwsza zawiera następujące rozdziały: *Geneza soborów eparchialnych, Instytucja soborów w diecezji chełmskiej – soborczyki biskupie, sobory*

¹ Do tej pory w ramach tej serii ukazały się następujące pozycje: t. 1: *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Zbiór studiów*, pod red. A. Gila, Lublin 2005; t. 2: W. Bobryk, *Duchowieństwo unickiej diecezji chełmskiej w XVIII wieku*, Lublin 2005; t. 3: A. Gil, *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005.

² Z ważniejszych prac I. Skoczylasa wymienić należy: *Religion and Culture of Western Volhynia in the Beginning of the Eighteenth Century. Based on the Materials of the Volodymyr's Synod of the Year 1715*, Lviv 2008, ss. 80, *Visitationes generales metropoliae Kioviensis unitalae XVII–XVIII saeculorum: diocesis Leopoliensis, Haliciensis et Camenecensis. Volumen 2: Acta visitationum generalium*, Leopoli 2004, ss. ccviii+512, oraz świetna publikacja źródłowa dotycząca soborów eparchii lwowskiej: *СОБОРИ ЛЬВІВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ XVI–XVIII СТОЛІТЬ (Synodi Diocesis Leopoliensis XVI–XVIII saeculorum)*, Львів 2006, ss. 462.

partykularne i kongregacje generalne, Zasady funkcjonowania oraz wewnętrzna organizacja soborów, Program religijny soborów chełmskich, Starożytności ruskie i łacińskie nowości, Chełmski unicki partykularyzm i ruski katolicki uniwersalizm. Zamiast podsumowania.

Rozdział 1. przybliżył nam historię instytucji soborów w Cerkwi wschodniej oraz soborów eparchialnych w Cerkwi ruskiej. W rozdziale 2. Autor zajmuje się problematyką soborów w diecezji chełmskiej (opisuje cel, jurysdykcję i typologię soborów, przybliżył problematykę soborów eparchialnych w tej diecezji, tzw. triad, soborów partykularnych i kongregacji generalnych).

Rozdział 3. poświęcony został funkcjonowaniu oraz organizacji samych soborów. Autor analizuje m.in. źródła kanoniczne i prawo zwyczajowe funkcjonowania soborów, ich organizację wewnętrzną oraz porządek dzienny. Ważnym elementem soborów były tzw. pouczenia, czyli nauki pasterskie (egzorty), które wygłaszane były przez marszałka soboru (biskupa diecezjalnego). Dotyczyły one zazwyczaj pouczeń dotyczących życia w kapłaństwie. Ostatnim zagadnieniem poruszonym w tym rozdziale są uczestnicy soborów diecezjalnych.

Rozdział 4. poświęcony programowi religijnemu soborów chełmskich zawiera sześć podrozdziałów, które dotyczą: przepisów liturgicznych, praktyk sakramentalnych, „modernizacji instytucjonalnej” duchowieństwa, dyscyplinie wiernych oraz problemów związanych z chrystianizacją społeczności ruskiej, administracji cerkiewnej (szczególnie zarządu eparchialnego), stosunkom między poszczególnymi obrządkami i politycznej legitymacji unii. Autor zauważa m.in. na podstawie akt soborów chełmskich występujące napięcia między rzymskimi katolikami a unitami. Jak zauważa I. Skoczylas, dokumenty soborowe świadczą również „o głębokim zakorzenieniu Cerkwi ruskiej w polskiej kulturze i życiu politycznym Rzeczypospolitej, co w szerszym kontekście jest jedną z oznak konfesjonalizacji unickiej wspólnoty” (s. 83). Autor recenzowanej pozycji trafnie zauważa, iż religijna i etniczna tożsamość Rusinów-unitów „dosyć wyraźnie skłaniała się w stronę polskiego regionalnego patriotyzmu oraz uznania państwa polsko-litewskiego jako swej Wielkiej Ojczyzny, w którą unicy wpisywali swą Małą Ojczyznę – Ruś albo w węższym, konfesyjnym znaczeniu – *Slavia Unita*” (s. 84).

W rozdziale 5. Autor analizuje wzajemne przenikanie się „starożytności ruskich” i łacińskich „nowości”. Wyjaśnia, co owe pojęcia oznaczają i w jaki sposób doprowadziły do stworzenia tożsamości unickiej, która pociągnęła za sobą powstanie fenomenu „Rusi o dwóch obliczach”.

Rozdział 6. stanowi podsumowanie dotychczasowych rozważań, w którym postuluje reinterpretację roli synodu zamojskiego z 1720 r. Dotychczas bowiem historiografia uznaje, iż ów sobór zapoczątkował reformy unickich eparchii w kierunku rzymskim. I. Skoczylas dowodzi, iż „sobór zamojski w znacznej mierze opierał się na już sformułowanym religijnym programie unii, jaki funkcjonował – przynajmniej na poziomie instytucjonalnym –

w większości władcyctw kijowskiej metropolii w przeciągu wielu dziesięcioleci” (s. 98).

W „Aneksie” znajduje się trzydzieści dotąd niepublikowanych dokumentów zatytułowanych przez autora *Soborowa dokumentacja eparchii chełmskiej XVII wieku oraz zasady jej publikowania*. Dokumenty pochodzą z pięciu archiwów: Centralny Dzierżawny historyczny archiw Ukrainy we Lwowie, Lwowska Naukowa Biblioteka, im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, Archiwum Państwowe w Lublinie, Biblioteka Narodowa w Warszawie. Autor publikował je według klucza chronologicznego i podzielił te dokumenty na sześć grup: listy pasterskie biskupów zwołujące sobór, listy uczestników soborów, akta soborów: kroniki, opisy przebiegu, postanowienia – konstytucje soborów, akta o charakterze publicznym: deklaracje, upoważnienia, protestacje, przysięga biskupowi, dekrety soborowe w sprawach sądowych i administracyjnych.

Dokumenty w języku polskim zostały opublikowane w oparciu o „ukraińską tradycję ich edycji”, nie zastosowano współczesnej pisowni, dlatego też można spotkać się z takimi zapisami jak: M[o]sci (zamiast M[o]ści) o[ycowie] (zamiast o[jcowie]), xiąg (zamiast ksiąg). Współcześni wydawcy źródeł polskich nowożytnych kierują się dzisiaj, być może niedoskonałą i trudną w zastosowaniu w stu procentach, instrukcją opracowaną przez Polską Akademię Umiejętności³. Teksty dokumentów pisane cyrylicą są drukowane bez zmian, przy czym kierowano się ukraińskimi instrukcjami wydawniczymi. Należy przyznać, iż dokumenty zostały opublikowane rzetelnie, w przypisach dolnych umieścił badacz uwagi dotyczące krytyki zewnętrznej, tj. pominięte czy nieodczytane wyrazy, podkreślone poszczególne litery etc. Pomijając te drobne szczegóły, należy przyznać, iż źródła te niezmiernie wzbogacają naszą wiedzę na temat praktyk soborowych w diecezji chełmskiej z lat 80-tych XVII wieku.

Pomijając drobne niedociągnięcia techniczne (które nie są winą Autora), a polegające na tym, iż nie umieszczono w spisie treści wszystkich podrozdziałów (w rozdziale 5. podrozdział *Nowa tożsamość unicka*), z głębokim przekonaniem muszę przyznać, iż książka lwowskiego badacza dziejów Kościoła unickiego Ihora Skoczylasa z pewnością jest ważnym wydarzeniem z punktu widzenia badacza dziejów Kościoła unickiego. Jak zauważył prof. Andrzej Gil, współautor *Słowa wstępnego*, badania te pozwalają na znalezienie odpowiedzi na pytania: „Czy istniała tożsamość unicka w XVII i XVIII wieku? Jakie były jej źródła i przejawy? Na czym wreszcie opierała się eklezjologia unicka tego okresu?” (s. 8). Przy ocenie recenzowanej pozycji należy podkreślić rzetelne kwerendy i badania naukowe przeprowadzone w archiwach i bibliotekach Ukrainy, Białorusi i Polski.

³ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, pod red. K. Lepszego, Wrocław 1953.

Wartość naukowa tej pozycji jest wysoka ze względu na dociekliwe przebadanie problemu tożsamości unitów w eparchii chełmskiej (która była jedną z najbardziej wyrazistych) i nowatorskie wnioski.

Wojciech Walczak
Białystok